

Mały cud oświatowy¹ – rola stowarzyszeń rozwoju wsi w przejmowaniu i prowadzeniu małych szkół (przykład województwa kujawsko-pomorskiego)

Wiejska szkoła to miejsce nauki, ale również ważny na mapie wsi ośrodek życia kulturalnego i społecznego. Szkoły na wsi pełnią rolę ośrodków animacji, organizują życie sportowe, są miejscem spotkań społeczności i pielęgnowania więzi międzypokoleniowych. Wiejskie instytucje oświatowe są często jedynym ośrodkiem powstrzymującym procesy wykluczenia zachodzące w środowiskach marginalizowanych społecznie i kulturowo. W sytuacji zaniku wielu instytucji kultury, oświaty, zdrowia² rola szkoły na wsi staje się szczególna – niejednokrotnie placówka ta jest jedyną instytucją życia publicznego zlokalizowaną w danej miejscowości, jedyną, z którą może identyfikować się niekiedy liczna, kilkutysięczna społeczność.

Małe wiejskie szkoły zamykane są w Polsce od końca lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Na początku tego okresu największy wpływ na

¹ Tytuł tekstu nawiązuje do publikacji Małgorzaty Oberlan: *Nasz mały cud oświatowy*. „Gazeta Pomorska” z dnia 14.10.2011. Artykuł opisuje sytuację Niepublicznej Szkoły Podstawowej w Dzierznie (gm. Brodnica) prowadzonej przez Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Szynkowiza, Dzierzno i Okolic.

² Sytuację systematycznej likwidacji na obszarach wiejskich różnych instytucji i elementów infrastruktury oraz zachodzących na wsi przemian demograficznych i społecznych analizują autorzy artykułów zamieszczonych w publikacjach zbiorowych: *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Aspekty ekologiczne*. Red. B. Kryk. Szczecin: Wydawnictwo Economicus, 2010; *Obszary wiejskie w Polsce. Różnorodność i procesy różnicowania*. Red. H. Podedworna, A. Pilichowski. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 2011; *Wieś i rolnictwo w procesie zmian. Problemy rozwoju obszarów wiejskich*. Red. S. Sokołowska. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2006.

zamykanie szkół miała reforma edukacyjna (rok 1999), która skróciła czas nauki w szkole podstawowej z ośmiu do sześciu lat. Kolejną przyczyną likwidacji szkół wiejskich był niż demograficzny oraz zmiany w zakresie podziału kompetencji poszczególnych szczebli administracji publicznej. Kształtowanie sieci szkół podstawowych i gimnazjów powierzono gminom, które od kilkunastu lat dokonują systematycznej redukcji w zakresie ilości szkół, kierując się głównie względami ekonomicznymi. Istotnym czynnikiem wpływającym na decyzje samorządu dotyczące reorganizacji sieci oświatowej jest ponadto system finansowania szkół oparty na subwencji naliczanej na ucznia. Przekazywane subwencje wystarczają niemal wyłącznie na pokrywanie kosztów utrzymania szkoły związanych z płacami nauczycieli wyliczanymi na podstawie zapisów Karty Nauczyciela. Utrzymanie małej szkoły (poniżej 100 uczniów) jest bardzo kosztowne w przeliczeniu na jednego ucznia. Rady gmin podejmują decyzje o likwidacji placówek, kiedy konieczność dopłacania ze środków gminy do otrzymywanej subwencji zagraża bezpieczeństwu budżetu gminy³. Proces zamykania szkół nasilił się z powodu zmian w ustawie o finansach publicznych, nakładającej na gminy obowiązek planowania i realizowania budżetu z zachowaniem większego reżimu⁴. Problem zamykania kolejnych placówek jest także związany z przekonaniem władz samorządowych o gorszej jakości pracy małych wiejskich, często filialnych lub łączących oddziały, placówek. Przekonania te nie znajdują jednak potwierdzenia w faktach. Analiza wyników sprawdzianów zewnętrznych przeprowadzanych po klasie VI szkoły podstawowej nie wskazuje na zależność uzyskanego przez uczniów wyniku od wielkości szkoły, do której uczęszczali⁵. Społeczeństwo polskie od wielu lat doświadcza ograniczenia funkcjonowania sfery instytucji publicz-

³ K. Marzec-Holka, A. Rutkowska: *Uwarunkowania likwidacji szkół wiejskich w środowisku lokalnym w Polsce (przykład województwa kujawsko-pomorskiego)*. W: *Dylematy pedagogiki społecznej w postmodernistycznym świecie*. Red. M. Bargel, E. Janigova, E. Jarosz. Brno: Institut Mezioborových Studií, 2012.

⁴ E. Tołwińska-Królikowska: *Mała wiejska szkoła podstawowa – niezbędny ośrodek rozwoju społeczności lokalnej*. W: *Mała Szkoła. Poradnik dla stowarzyszeń rozwoju wsi*. Red. K. Lipka-Szostak. Warszawa: Federacja Inicjatyw Oświatowych, 2012, s. 13; także: B. Sabura: *Zadłużenie a zadania gmin wiejskich*. [http://www.wspolnota.org.pl/index.php?id=9&tx_news_pi1\[controller\]=News&tx_news_pi1\[action\]=detail&tx_news_pi1\[news\]=25254&cHash=748fe7ee772a57756659e96aba9e58ca](http://www.wspolnota.org.pl/index.php?id=9&tx_news_pi1[controller]=News&tx_news_pi1[action]=detail&tx_news_pi1[news]=25254&cHash=748fe7ee772a57756659e96aba9e58ca) [dostęp: 8.06.2012].

⁵ M. Jakubowski: *Analiza jakości nauczania w Małych Szkołach*. W: *Idem: Efektywność zarządzania lokalnymi dobrami publicznymi na przykładzie inicjatywy „Mała Szkoła”*. Niepublikowana praca doktorska. Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego. 2006. http://fio.org.pl/images/dodatki/20060830_jakubowski_rozdzial.pdf [dostęp: 30.08.2011].

nych. Zamykanie, likwidowanie instytucji kultury oraz edukacji dotyka zwłaszcza społeczności wiejskie. Mieszkańcy wsi, mający świadomość ograniczonych środków budżetowych, jakimi dysponują lokalne samorządy, rozumieją, że zmiany w zakresie sieci oświatowej na terenach wiejskich są nieodwracalne. Wiedzą jednak również, że szkoła stanowi „serce wsi”, jest dla wielu miejscowości jedyną instytucją kultury, miejscem podtrzymywania lokalnych tradycji, budowania sąsiedzkich kontaktów. Wiele społeczności wiejskich, pokonując ogromne trudności, usiłuje nie dopuścić do zlikwidowania szkoły, instytucji tak ważnej dla tożsamości mieszkańców danej gminy.

Według Jana Poleszczuka, spontaniczna, intencjonalna mobilizacja zbiorowości wokół jakiegoś ważnego dla danej społeczności celu (może nim być przejęcie i prowadzenie likwidowanej szkoły podstawowej na wsi) – nawet jeśli realizacja tego celu leży w interesie wszystkich – napotyka na barierę niedoinwestowania (*under investment*)⁶. Koszty, korzystnego dla wszystkich, podjętego działania ponoszą zazwyczaj stowarzyszenia (stowarzyszenia rozwoju wsi⁷), które w całości przejmują ciężar organizacyjny i finansowy związany z prowadzeniem szkoły. Także nauczyciele, decydując się na zmianę warunków pracy wynikającą z powołania w miejsce szkoły publicznej placówki niepublicznej, ponoszą koszty tych, niezbędnych z punktu widzenia społeczności, inicjatyw. Właśnie stowarzyszeniom rozwoju wsi, które realizując ambitny projekt lokalnej społeczności, prowadzą szkoły niepubliczne w województwie kujawsko-pomorskim, pragnę poświęcić niniejszy tekst.

Stowarzyszenia rozwoju wsi utworzyły małe szkoły wiejskie w miejsce zlikwidowanych przez samorząd placówek i uczyniły z nich sprawne i atrakcyjne miejsca kultury i edukacji, odnowiły oblicza wsi, a także przywróciły sens podstawowej zasadzie demokracji uczestniczącej: wzięły sprawy w swoje ręce. Wyróżnia się kilka istotnych cech określających „małą szkołę”: stanowi ona własność stowarzyszenia powołanego przez aktywnych mieszkańców gminy i jest prowadzona przez tę organizację; przyjmuje wszystkich chętnych uczniów (nie ma obwodu szkolnego); nie pobiera dodatkowych i obowiązkowych opłat, utrzymuje się z subwencji oświatowej, której wielkość uzależniona jest od liczby uczniów; nauczyciele są zatrudniani na podstawie przepisów *Kodeksu pracy* (w szkołach

⁶ J. Poleszczuk: *Czym jest społeczeństwo*. W: *Wymiary życia społecznego*. Red. M. Marody. Warszawa: Wydawnictwo Scholar, 2002, s. 15.

⁷ W tekście używam określenia „stowarzyszenia rozwoju wsi” dla zidentyfikowania specyficznej grupy organizacji działających na rzecz wiejskich społeczności lokalnych. Podobnie, stosując nazwę Stowarzyszenia Rozwoju Wsi (SRW), organizacje te określono w projekcie FIO „Partnerstwo SRW” realizowanym w latach 2010–2012.

tych nie obowiązują regulacje Karty Nauczyciela); w „małej szkole” uczy się niewielka liczba uczniów (najczęściej poniżej 100 uczniów)⁸.

Działania realizowane przez stowarzyszenia mają charakter rewitalizacyjny, chociaż rewitalizacja rozumiana jest tutaj nie jako „nowe życie starych budynków”, ale jako efektywne wykorzystanie zasobów lokalnych i energii społeczności w celu utworzenia we wsi szkoły w miejsce zlikwidowanej przez samorząd placówki. Rewitalizacja dotyczy w tej sytuacji nowego „zagospodarowania” szkoły, rozumianej jako infrastruktura oświatowa, jako miejsce, ale także jako wartość kulturowa. W prezentowanym opracowaniu pragnę przybliżyć działania wybranych stowarzyszeń rozwoju wsi, które przyczyniły się do zatrzymania kulturowej degeneracji miejscowości i doprowadziły do odnowienia rozwojowych perspektyw społeczności lokalnej.

Badania działalności stowarzyszeń, które w miejsce zlikwidowanych przez samorządy placówek edukacyjnych założyły „małe szkoły”, były jednym z zadań projektu *Kapitał społeczny w tworzeniu i realizacji programu edukacyjnego „małe szkoły” w środowisku wiejskim*⁹. Monografie funkcjonowania 18 stowarzyszeń rozwoju wsi obejmowały diagnozę następujących czynników: geneza powstania organizacji, jej misja i cele oraz zrealizowane działania, w tym projekty edukacyjne i socjalne (także związane z inną niż prowadzenie niepublicznej placówki oświatowej – małej szkoły – działalnością), charakterystyka członkostwa, formy zatrudnienia wolontariuszy, doświadczenia z pracy w społeczności lokalnej, współdziałanie z samorządem lokalnym, współpraca z innymi organizacjami pozarządowymi oraz perspektywy rozwoju organizacji.

⁸ M. Jakubowski: *Małe Szkoły – lepsze niż inne*. http://fio.org.pl/images/dodatki/20060830_jakubowski_ms.pdf [dostęp: 30.08.2011].

⁹ Zespół badawczy pod kierownictwem prof. zw. dr hab. K. Marzec-Holki realizował grant NCN pt. *Kapitał społeczny w tworzeniu i realizacji programu edukacyjnego „małe szkoły” w środowisku wiejskim* (umowa nr 2732/H/H03/2010/39) w latach 2010–2012. Badaniami objęto wszystkie funkcjonujące wówczas na terenie województwa kujawsko-pomorskiego szkoły stowarzyszeniowe na wsi – 18 „małych szkół” (700 uczniów) w 15 gminach województwa kujawsko-pomorskiego. Analiza dotyczyła związanych z kapitałem społecznym czynników, które zdeterminowały wyzwolenie aktywności mieszkańców niezbędnej do stworzenia „małej szkoły” w środowisku wiejskim. Najważniejsze problemy objęły następujące kwestie: okoliczności, proces i skutki likwidacji szkół publicznych w środowiskach wiejskich, cechy społeczno-kulturowe aktywnych środowisk wiejskich; determinanty zaangażowania społecznego rodziców, nauczycieli i mieszkańców wsi; funkcjonowanie „małych szkół” (szkoły niepubliczne) jako szkół środowiskowych. Monografie badanych szkół w: K. Marzec-Holka, A. Rutkowska: *Małe Szkoły w województwie kujawsko-pomorskim. Studium pedagogiczno-psychologiczne*. Bydgoszcz: Wydawnictwo ArtStudio, 2012.

Badaniami monograficznymi objęto następujące organizacje pozarządowe funkcjonujące w województwie kujawsko-pomorskim: Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Wsi Anieliny i Łódzia „Żakus”, Stowarzyszenie Miłośników Bożejewic, Stowarzyszenie Przyjaciół Szkoły Podstawowej w Brzyskorzostwie, Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Mała Ojczyzna”, Stowarzyszenie Edukacyjne „Nasza Szkoła” w Gorzycach, Stowarzyszenie Edukacji i Rozwoju Wsi Klonowo „Klon”, Stowarzyszenie „KMK KOS” w Kosowie, Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Wsi w Laskowie, Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Mały Mędromierz, Stowarzyszenie „Mała Szkoła” w Nowym Dąbiu, Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe na rzecz Rozwoju Wsi Święte i Okolic, Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Nasz Dom” w Racicach, Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Wsi Sokołowo, Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Szyrkowizna, Dzierżno i Okolic, Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Olszewki i Lubaszcz, Stowarzyszenie Rozwoju Sołectwa Rachcin, Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Wsi Trzeciewnica i Suchary, Stowarzyszenie Oświatowe na rzecz Dzieci i Młodzieży „Równe Szanse”. Wszystkie badane organizacje powstały w latach 2000–2008. Najstarsze jest Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Wsi Sokołowo (zarejestrowane w roku 2000), najpóźniej powstało Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Wsi Mały Mędromierz (w 2008 roku). Wśród najważniejszych powodów założenia stowarzyszenia wskazywano przede wszystkim ratowanie likwidowanej szkoły (17 badanych podmiotów). Tylko jedna organizacja działała w środowisku lokalnym wcześniej i jej misją było wspieranie rozwoju wsi, edukacja ekologiczna i animacja społeczności. Wszystkie badane stowarzyszenia wskazywały, poza celem najważniejszym – prowadzenie szkoły, także cele związane z aktywizowaniem społeczności lokalnej, przeciwdziałaniem marginalizacji środowiska, inicjowaniem działań wzmacniających potencjał kulturowy i edukacyjny wsi, podtrzymywaniem tradycji i tożsamości regionalnej. Wymieniano również pragnienie kultywowania tradycji edukacyjnych w danej wsi.

W dwóch przypadkach członkowie założyciele badanych stowarzyszeń zwrócili uwagę, iż inicjatywa powstania stowarzyszenia miała charakter „obywatelskiego nieposłuszeństwa” – sprzeciwu wobec, ich zdaniem, dyskryminujących konkretne społeczności, decyzji władz samorządowych. W dwóch kolejnych organizacjach wśród powodów ich powstania zidentyfikowano inicjatywę liderów samorządu lokalnego, którzy w zarejestrowaniu stowarzyszenia i możliwości prowadzenia przez nie szkoły dostrzegli szansę na zachowanie instytucji oświatowej w środowisku wiejskim. Z inicjatywą przejścia likwidowanej szkoły, a w konsekwencji powołania stowarzyszenia, wychodzili niekiedy rodzice uczniów. Nie chcieli, aby ich dzieci musiały dojeżdżać do placówki edukacyjnej w innej miejscowości, uważali szkołę za ważny element życia lokalnej spo-

łeczności. Wśród inicjatorów zakładania stowarzyszeń wymieniano także nauczycieli, dyrekcje placówek oraz mieszkańców niebędących rodzicami uczniów. Formalnymi założycielami (grupy rejestrujące) badanych organizacji byli zatem zwykle rodzice, nauczyciele i lokalni liderzy. W trakcie prowadzonych badań okazało się, że z czasem członkami stowarzyszeń rozwoju wsi powoływanych w celu „obrony” szkoły stawały się osoby niezwiązane bezpośrednio ze szkołą, ale identyfikujące się z misją stowarzyszenia lub interesem społeczności lokalnej (absolwenci szkoły, byli mieszkańcy wsi). Wskazania w zakresie liczby członków przyjmowały wartości od minimalnych wymaganych prawem 15 osób (choć w wywiadach niektórzy przedstawiciele stowarzyszeń podkreślali, że faktycznie były to kilkuosobowe grupy, które inicjowały działania i dopełniły wszelkich formalności) do 52 osób. Średnia liczba członków aktywnie działających w badanych stowarzyszeniach to 21 osób. Na mniejszą liczbę wskazało sześć organizacji.

Okoliczności przejmowania placówek przez stowarzyszenia były zróżnicowane. Wspólny mianownik dotyczył nieakceptowania podejmowanej przez samorząd gminy decyzji dotyczącej likwidacji szkoły. Ważny w budowaniu atmosfery przejścia szkoły był także stosunek władz samorządowych do projektu utworzenia we wsi małej niepublicznej placówki oświatowej. Członkowie stowarzyszeń relacjonowali, że zdarzało się, iż społeczność lokalna musiała egzekwować od władz pozytywne dla niej decyzje, używając w tym celu mediów lub angażując instytucje trzeciego sektora. Bywało i tak, że dochodziło do aktów przemocy fizycznej. Władze starały się utrudniać funkcjonowanie szkół, inicjując – zdaniem badanych – różne kontrole, wstrzymując przekazywanie środków finansowych. Z tego powodu w kilku szkołach zatrudnieni nauczyciele w początkowym okresie po przejęciu placówki pracowali bez wynagrodzenia. Badania prowadzone w 18 placówkach i nadzorujących je stowarzyszeniach wskazują, że konflikty i podziały zrodzone w trakcie przejmowania szkół nie wygasły i ciągle wpływają negatywnie na funkcjonowanie szkół. Odnotowano jednak także zupełnie odmienne relacje. Wskazywano na pozytywny stosunek samorządowców do idei przejścia szkoły, co znajdowało odzwierciedlenie we wspieraniu inicjatywy mieszkańców. Wreszcie kolejną kategorię wypowiedzi stanowiły opisy względnie neutralnego stosunku władz do inicjatywy społecznej, któremu czasem towarzyszyło niedowierzanie w jej powodzenie. Relacjonowano, że ratowanie szkół miało znaczenie więziotwórcze. Mieszkańcy jednoczyli się wokół inicjatywy przejmowania placówek edukacyjnych, podejmowali prospołeczne działania na rzecz szkół.

Tylko trzy organizacje posiadały status organizacji pożytku publicznego, uprawniający do otrzymywania 1% podatku dochodowego od osób fizycznych.

Dla wszystkich badanych stowarzyszeń prowadzenie placówki edukacyjnej (lub zespołu placówek, gimnazjum, przedszkola) było podstawowym zadaniem. Organizacje prowadziły szkoły podstawowe (w tym dwie tylko w zakresie klas 1–3) oraz oddziały przedszkolne „0”. Ponadto wszystkie badane stowarzyszenia organizowały inne formy wychowania przedszkolnego. W dwóch przypadkach instytucją edukacyjną prowadzoną przez stowarzyszenie było także gimnazjum. Działalnością edukacyjną podejmowaną przez stowarzyszenia objętych było łącznie 1 018 dzieci, w tym w szkołach podstawowych (włączając oddziały „0”) – 876 dzieci.

Badani członkowie stowarzyszeń podkreślali zalety niewielkich placówek edukacyjnych. Wskazywano na sprzyjający nauce i wychowaniu klimat społeczny i możliwości pracy: bliższe więzi, większe skupienie na uczniu (indywidualizacja toku nauczania), silniejsza kontrola społeczna pracy placówek i zachowań młodych podopiecznych. Szkoły eksponowały sukcesy uczniów w różnych konkursach z zakresu przedmiotów szkolnych, artystycznych oraz sportowych, w które angażowali się ich uczniowie. Szkolne gabloty i ściany zdobiły liczne dyplomy i puchary. Podkreślano wysokie kompetencje i szczere zaangażowanie pedagogów. Przedstawiciele stowarzyszeń zaznaczali, że nauczyciele z niepublicznych placówek prowadzonych przez stowarzyszenia rozwoju wsi pracują więcej, a otrzymują mniejsze wynagrodzenie. Zauważali, że niekiedy właśnie to jest przyczyną poszukiwania przez nauczycieli zatrudnienia w innych szkołach. Część badanych zwracała uwagę na aktywne włączanie się rodziców w życie szkół i przedszkoli. Członkowie zarządów stowarzyszeń, sami będąc w rodzicami dzieci uczęszczających do niepublicznych szkół (zidentyfikowano pięć takich przypadków), szczególnie krytycznie odnosili się do ograniczonej aktywności pozostałych rodziców i ich słabego zaangażowania w sprawy społeczności. W tym kontekście mówiono także o tym, że początkowe zaangażowanie rodziców, z okresu przejmowania szkoły, z czasem słabło lub że przestawali się oni interesować sprawami placówek wówczas, gdy ich dzieci je opuszczały. Odnotowano ponadto pojedyncze przypadki przenoszenia dzieci z placówek niepublicznych, prowadzonych przez stowarzyszenia, do szkół publicznych na terenie gminy (lub gmin ościennych). W trzech przypadkach nastąpiło także pozyskanie uczniów z innych miejscowości (które formalnie leżały w obwodzie szkoły publicznej).

Zdaniem większości przedstawicieli stowarzyszeń, budynek szkolny przed przejęciem był w stanie wymagającym remontów i inwestycji. Stan budynku w okresie realizacji badań (od 2 do 10 lat po przejęciu) 15 stowarzyszeń oceniło jako „bardzo dobry” bądź „dobry” (nikt nie określił go jako „bardzo zły”). Wszystkie stowarzyszenia dokonywały od czasu przejęcia w budynkach szkoły remontów lub inwestycji. Jako źródło ich finansowania wskazywały subwencje, samorządowe dotacje na prowadzenie

szkoły, pieniądze pozyskiwane od sponsorów. Dwie organizacje wykonywały niewielkie remonty w szkołach z otrzymanych dotacji ze środków europejskich (dotacji związanych z realizowanymi przez stowarzyszenia projektami konkursowymi). Wszyscy reprezentanci badanych stowarzyszeń podkreślali, iż kwestia utrzymania i remontowania infrastruktury szkoły jest dla nich priorytetowym zadaniem. Wskazywali szczegółowo na inwestycje oraz prace budowlano-remontowe, które wykonywano od momentu przejęcia szkoły. Niekiedy były to poważne i wymagające ogromnych nakładów przedsięwzięcia (wymiana instalacji grzewczej, odbudowa i wzmocnienie stropów, wymiana okien w całym budynku). Odtwarzając historię przejęcia szkoły przez stowarzyszenie, jego członkowie wiele razy powoływali się na zaangażowanie mieszkańców wsi w budowanie, odnawianie, remontowanie budynku szkoły w czasie, kiedy była ona placówką samorządową. Przywoływano fakty przekazywania przez gospodarzy gruntu pod budowę szkoły lub urządzenie boiska. Zdaniem mieszkańców wsi, były to okoliczności pomijane przez władze samorządowe w trakcie podejmowania decyzji o likwidacji placówek.

Podstawowym celem organizacji objętych badaniem było prowadzenie placówek edukacyjnych i działania na rzecz szkolnych społeczności. Część stowarzyszeń skoncentrowała się jedynie na tej działalności i nie podejmowała innej aktywności. Wśród realizowanych zadań w tym obszarze wymieniano:

- rozwój zainteresowań i talentów uczniów w kołach zainteresowań;
- organizowanie dla uczniów wycieczek, w których czasem uczestniczyli rodzice;
- prowadzenie działalności formacyjnej (na przykład drużyna harcerska);
- organizację imprez okolicznościowych, w tym z udziałem rodziców i dziadków (na przykład Wigilia, Dzień Babci, Dzień Dziecka, pikniki rodzinne).

Szkoły prowadzone przez stowarzyszenia podejmowały również zadania związane z dożywianiem dzieci, brały udział w programach Agencji Rynku Rolnego (na przykład „Owoce w szkole”, „Szkłanka mleka”). Szkoły prowadzone przez stowarzyszenia rozwoju wsi uczestniczyły w wielu programach i projektach (dotyczących rozwoju edukacji, ekologii, wypoczynku dzieci czy rozwoju ich kompetencji) finansowanych przez lokalne i ogólnopolskie organizacje. Osiem spośród 18 badanych szkół uczestniczyło w latach 2009–2013 w projekcie FIO „Z Małej Szkoły w Wielki Świat”, którego celem było wsparcie uczniów małych szkół (klasy I–VI) w rozwijaniu trzech kompetencji kluczowych: kompetencji matematycznych i podstawowych kompetencji naukowo-technicznych, kompetencji społecznych i obywatelskich oraz umiejętności uczenia się. Uczestnictwo w tym projekcie umożliwiło szkołom skorzystanie ze

wsparcia nauczycieli w pracy nad rozwojem kompetencji kluczowych, ze szczególnym uwzględnieniem pracy metodą projektów i zasad oceniania kształtującego oraz wyposażenie „małych szkół” w pomoce dydaktyczne wspierające rozwój wybranych kompetencji.

Niezwykle aktywne Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Wsi Sokołowo stało się regionalnym partnerem FIO w projekcie „Małe Przedszkole w każdej wsi” (w latach 2006–2007), uczestniczyło w programie „Mała Szkoła na turystycznym szlaku” (2008). Przygotowało ponadto własne projekty w ramach IX regionalnego priorytetu POKL „Szkoła z dobrym startem”, obejmującego organizację dodatkowych zajęć dla uczniów szkoły (w tym wyjazdy na basen), oraz „Przedszkole z dobrym startem”, dotyczącego upowszechnienia oświaty przedszkolnej w województwie kujawsko-pomorskim.

Większość badanych stowarzyszeń, obok działań związanych z prowadzeniem szkoły, podejmuje inicjatywy na rzecz mieszkańców wykraczające poza funkcjonowanie szkół czy przedszkoli. Podstawowym celem stowarzyszeń rozwoju wsi jest wspieranie wszechstronnego rozwoju społecznego, oświatowego, kulturalnego i gospodarczego oraz demokracji i budowanie społeczeństwa obywatelskiego w środowisku lokalnym¹⁰.

Pierwsza grupa działań dotyczy organizowania czasu wolnego dzieci na wsi. W tym obszarze stowarzyszenia odnotowały: organizację wypoczynku letniego i zimowego dla dzieci, prowadzenie środowiskowych zajęć świetlicowych połączonych z realizowaniem programów profilaktycznych.

Pozostałe działania stowarzyszeń na rzecz społeczności lokalnej można podzielić na kilka grup:

- działania na rzecz integracji mieszkańców poprzez wspólną rozrywkę, zabawę i pracę (na przykład wyjazdy, imprezy okolicznościowe, ogniska, festiwale piosenki, przeglądy talentów, turnieje softysów);
- działania na rzecz kultury, sportu i ekologii (na przykład prowadzone przez Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Anieliny i Łódzia „Żakus” Wiejskie Eko-Centrum Sportu i Rekreacji, budowa ścieżek przyrodniczych, organizowanie spotkań z artystami);
- zadania podejmowane w związku z przeciwdziałaniem wykluczeniu społecznemu i aktywizujące bezrobotnych (na przykład prowadzenie ośrodków wsparcia dla rodzin, poradnictwo specjalistyczne, w tym psychologiczne, logopedyczne, prowadzenie klubów seniora, realizacja programów związanych z dożywianiem, kursy i szkolenia dla dorosłych).

¹⁰ M. Błaszczewicz, M. Wajer: *Jak Stowarzyszenie Rozwoju Wsi może aktywizować środowisko lokalne – na przykładzie Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Wsi Anieliny i Łódzia „Żakus”*. http://srw.fio.org.pl/images/dodatki/anieliny_L.pdf [dostęp: 12.04.2013].

Stowarzyszenia podejmowały działania umożliwiające mieszkańcom wsi zdobywanie i doskonalenie różnych kwalifikacji i kompetencji potrzebnych poza rolnictwem (na przykład obsługa komputera, język angielski, przedsiębiorczość, rachunkowość, agroturystyka, taniec) oraz działania wzmacniające umiejętności członków lokalnej wspólnoty związane z rolniczym, tradycyjnym charakterem wsi (na przykład nauka plecionkarstwa, zdobienia koron żniwnych, zdobienia jaj). Niektóre badane organizacje zajmowały się wydawaniem periodyków i publikacji książkowych opisujących społeczność lokalną oraz zainicjowały działalność bibliotek¹¹. Mapę dobrych praktyk podejmowanych przez stowarzyszenia rozwoju wsi uzupełniają przedsięwzięcia związane z realizowaniem lokalnych projektów obejmujących aktywizowanie różnych grup do prac w ramach wolontariatu zarówno na terenie szkoły, jak i dla środowiska lokalnego, nieformalne kształcenie dorosłych (na przykład warsztaty dla nauczycieli i pracowników szkoły).

Sporadycznie beneficjentami działań stowarzyszeń były osoby (grupy) spoza lokalnej społeczności. Chodzi tu przede wszystkim o organizowanie zajęć związanych w prowadzeniem letnich czy zielonych szkół dla dzieci z innych placówek, uczestniczenie w przygotowywaniu forów organizacji pozarządowych, udział w lokalnych projektach kulturalnych czy ekologicznych. Każda z takich podejmowanych przez stowarzyszenia inicjatyw skupiała grupę mieszkańców. Zaangażowanych osób było coraz więcej w miarę podejmowania kolejnych działań. W społecznościach lokalnych rósł więc – powoli, ale nieustannie – kapitał społeczny.

Stowarzyszenia angażowały się na rzecz poprawy lokalnej infrastruktury: budowały lub remontowały obiekty użyteczności publicznej (na przykład drogę, boisko, plac zabaw, altanę, klub, kapliczkę) oraz wykonywały prace porządkowe. Organizacje, które uczyniono bohaterami studiów przypadków, aktywizowały i wspierały członków społeczności lokalnej przez tworzenie miejsc pracy.

Popularyzacją podejmowanych przez stowarzyszenia rozwoju wsi działań w społecznościach lokalnych zajmuje się Federacja Inicjatyw Oświatowych, która od kilku lat prowadzi rozbudowany serwis Stowarzyszenia Rozwoju Wsi (www.srw.fio.org.pl), a w nim nieustannie aktualizuje rejestr „dobrych praktyk” środowiskowych działań podejmowanych przez stowarzyszenia¹², nie tylko fakt prowadzenia szkół na wsi.

¹¹ K. Kostrzewski: *Prowadzenie biblioteki przez SRW na przykładzie Stowarzyszenia Rozwoju Sołectwa w Rachcinie*. http://srw.fio.org.pl/images/dodatki/20110629_rachcin_granty.pdf. [dostęp: 12.04.2013].

¹² www.srw.fio.org.pl/publikacje-i-materiały/opisy-dobrych-praktyk; także *Mała Szkoła. Poradnik dla stowarzyszeń rozwoju wsi...*, s. 83–196; także K. Marzec-Holka, A. Rutkowska: *Małe Szkoły...*, s. 10–129.

Ważne dla prawidłowego pojmowania procesu rewitalizacji jest podkreślanie konieczności odwoływania się do tradycji miejsca, do jego korzeni i tożsamości jego mieszkańców¹³. Większość badanych stowarzyszeń akcentowała istotne dla ich dzisiejszej sytuacji niegdysiejsze okoliczności podejmowania we wsi działań społecznych związanych z samoorganizacją. Przypominała, że powołując stowarzyszenie, jego inicjatorzy szukali ważnych dla idei partycypacji społecznej lokalnych tradycji, pamięci zdarzeń i osób, do których doświadczeń mogliby się odwołać. Przykładem może być bardzo długa tradycja kształcenia elementarnego w danej wsi, na przykład szkoły podstawowe w niektórych miejscowościach objętych badaniem miały dziewiętnastowieczną tradycję: szkoła w Małym Mędro mierzu powstała w 1865 roku, w Olszewce – w 1895 roku, w Laskowie – w 1896 roku, czy tradycja narodowowyzwoleńcza pielęgnowana w Trzeciewnicy, której mieszkańcy uczestniczyli w powstaniu wielkopolskim (1918–1919).

W ostatnim z przywołanych w niniejszym tekście badanych obszarze dotyczącym relacji stowarzyszeń z władzami lokalnymi odnotowano podobne zróżnicowanie opinii, jakie występowało w przypadku opisu relacji między organizacjami a samorządowcami w okresie przejmowania placówek edukacyjnych. Zdaniem części badanych, placówki edukacyjne postrzegane były jako „czarne owce”, którym władze nie ułatwiały funkcjonowania, ograniczając się do przekazywania subwencji i nie wykazując zainteresowania pracą czy kłopotami placówek. Niektórzy członkowie stowarzyszeń twierdzili, że władze starały się utrudniać działalność, na przykład inicjując kontrole; inni opisywali stosunek władz jako nie tyle nieprzychylny, ile zdystansowany. Jeszcze inne stowarzyszenia dzieliły się dobrymi doświadczeniami: miano do czynienia z samorządowcami, którzy byli przychylnie nastawieni, interesowali się działalnością stowarzyszeń, angażowali się w życie szkolnych społeczności, a także wspierali stowarzyszenia finansowo, inwestycyjnie i materialnie. Niemal wszyscy zgodnie twierdzili, że szkoły publiczne są uprzywilejowane w gminie w zakresie wspierania ich działalności. Relacjonowano, że nastawienie władz do stowarzyszenia i prowadzonej przez nie szkoły ma związek z wyborami samorządowych (dotyczyło to roku 2010). Organizacje wspominały, że samorządowcy składali różne korzystne dla społeczności obietnice w okresie przedwyborczym, których nie mogli lub nie chcieli zrealizować po wyborach.

Zamknięcie szkoły podstawowej w małej wsi, zwłaszcza w obecnej sytuacji braku innych instytucji kultury, może na dziesięciolecia zadecy-

¹³ B. Skrzypczak: *Wstęp. W: Rewitalizacja społeczna. Od aktywizacji do rozwoju lokalnego*. Red. B. Skrzypczak, W. Łukowski. Katowice: Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, 2013.

dować o marginalizacji społecznej i degradacji kulturowej tego miejsca. Może wpłynąć na wizerunek wsi jako miejscowości pozbawionej podstawowego (sic!) miejsca integracji. Działania stowarzyszeń rozwoju wsi uruchamiają procesy, dzięki którym wzmacnia się struktura społeczna wsi, a wieś staje się gotowa do zmiany i rozwoju. Partycypacja społeczna w podejmowanych przez stowarzyszenia działaniach jest warunkiem zaistnienia procesu rewitalizacji bez względu na to, czy dotyczy on infrastruktury wsi, czy odbudowy relacji i więzi społecznych. Niewątpliwie stowarzyszenia rozwoju wsi prowadzące małe szkoły mają „potencjał rewitalizacyjny” – dostarczają impulsów rozwojowych, oddziałują na społeczności lokalne, kreują demokratyczny, w jego podstawowym znaczeniu, sposób sprawowania władzy.

Bibliografia

- Błaszkiwicz M., Wajer M.: *Jak Stowarzyszenie Rozwoju Wsi może aktywizować środowisko lokalne – na przykładzie Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Wsi Anieliny i Łódzia „Żakus”*. http://srw.fio.org.pl/images/dodatki/anieliny_L.pdf [dostęp: 12.04.2013].
- Jakubowski M.: *Analiza jakości nauczania w Małych Szkołach*. W: Idem: *Efektywność zarządzania lokalnymi dobrami publicznymi na przykładzie inicjatywy „Mała Szkoła”*. Niepublikowana praca doktorska. Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego. 2006. http://fio.org.pl/images/dodatki/20060830_jakubowski_rozdzial.pdf [dostęp: 30.08.2011].
- Jakubowski M.: *Małe Szkoły – lepsze niż inne*. http://fio.org.pl/images/dodatki/20060830_jakubowski_ms.pdf [dostęp: 30.08.2011].
- Kostrzewski K.: *Prowadzenie biblioteki przez SRW na przykładzie Stowarzyszenia Rozwoju Sołectwa w Rachcinie*. http://srw.fio.org.pl/images/dodatki/20110629_rachcin_granty.pdf [dostęp: 12.04.2013].
- Mała Szkoła. Poradnik dla stowarzyszeń rozwoju wsi*. Red. K. Lipka-Szostak. Warszawa: Federacja Inicjatyw Oświatowych, 2012.
- Marzec-Holka K., Rutkowska A.: *Małe szkoły w województwie kujawsko-pomorskim. Studium pedagogiczno-socjologiczne*. Bydgoszcz: Wydawnictwo ArtStudio, 2012.
- Marzec-Holka K., Rutkowska A.: *Uwarunkowania likwidacji szkół wiejskich w środowisku lokalnym w Polsce (przykład województwa kujawsko-pomorskiego)*. W: *Dylematy pedagogiki społecznej w postmodernistycznym świecie*. Red. M. Bargel, E. Janigova, E. Jarosz. Brno: Institut Mezioborových Studií, 2012.
- Oberlan M.: *Nasz mały cud oświatowy*. „Gazeta Pomorska” z dnia 14.10.2011.

- Obszary wiejskie w Polsce. Różnorodność i procesy różnicowania.* Red. H. Po-dedworna, A. Pilichowski. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 2011.
- Poleszczuk J.: *Czym jest społeczeństwo.* W: *Wymiary życia społecznego.* Red. M. Marody. Warszawa: Wydawnictwo Scholar, 2002.
- Sabura B.: *Zadłużenie a zadania gmin wiejskich.* [http://www.wspolnota.org.pl/index.php?id=9&tx_news_pil\[controller\]=News&tx_news_pil\[action\]=detail&tx_news_pil\[news\]=25254&cHash=748fe7ee772a57756659e96aba9e58ca](http://www.wspolnota.org.pl/index.php?id=9&tx_news_pil[controller]=News&tx_news_pil[action]=detail&tx_news_pil[news]=25254&cHash=748fe7ee772a57756659e96aba9e58ca) [dostęp: 8.06.2012].
- Skrzypczak B.: *Wstęp.* W: *Rewitalizacja społeczna. Od aktywizacji do rozwoju lokalnego.* Red. B. Skrzypczak, W. Łukowski. Katowice: Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, 2013.
- Tołwińska-Królikowska E.: *Mała wiejska szkoła podstawowa – niezbędny ośrodek rozwoju społeczności lokalnej.* W: *Mała Szkoła. Poradnik dla stowarzyszeń rozwoju wsi.* Red. K. Lipka-Szostak. Warszawa: Federacja Inicjatyw Oświatowych, 2012.
- Wieś i rolnictwo w procesie zmian. Problemy rozwoju obszarów wiejskich.* Red. S. Sokołowska. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2006.
- Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Aspekty ekologiczne.* Red. B. Kryk. Szczecin: Wydawnictwo Economicus, 2010.

Anna Rutkowska

**Little Educational Prodigy –
the Role of Associations of Rural Development
in Taking Over and Running Small Schools
(on the Example of the Kuyavian-Pomeranian Voivodeship)**

Summary: The shutdown of small rural schools is determined by a number of demographic and economic factors. The liquidation of an educational institution is a big loss for the village community, for its cultural and social capital. In Poland since 1999 more than 2 500 public schools have been closed down in the countryside. At the same time, there has been developing a social movement concerned with non government organisations taking over the closed down council schools. Measures implemented by the Associations of Rural Development related to the establishment and functioning of private schools in the country are indications of the activity of local communities and participatory democracy. Small schools – apart from the fact that they provide children the right to education and development in a familiar, safe environment – offer an opportunity to renew the communities, rebuild social capital, initiate change and preserve the identity with the locality.

Key words: small school, village, Associations of Rural Development, local communities

Anna Rutkowska

**Ein kleines Bildungswunder –
die Rolle der Vereine zur Dorfentwicklung
bei Übernahme und Führung von kleinen Schulen
(am Beispiel der Woiwodschaft Kujawien-Pommern)**

Zusammenfassung: Das Schließen von kleinen Dorfschulen ist durch verschiedene demografische und ökonomische Faktoren bedingt. Die Liquidation von einer Bildungseinrichtung bedeutet einen großen Verlust für Dorfgemeinschaft, für deren kulturelles und gesellschaftliches Kapital. Seit 1999 wurden in Polen über 2500 öffentliche Dorfschulen geschlossen. Zur selben Zeit entwickelt sich eine gesellschaftliche Bewegung, die Schulen durch die von ausgelösten Selbstregierungsschulen gegründeten Nichtregierungsorganisationen zu übernehmen. Die Tätigkeit der Vereine zur Dorfentwicklung im Bereich der Gründung und Führung von Privatschulen auf dem Lande ist ein Ausdruck der großen Aktivität von lokalen Gemeinschaften und der partizipatorischen Demokratie. Kleine Schulen sichern den Kindern das Recht auf Bildung und Entwicklung in einem bekannten, sicheren Milieu – außerdem aber sind sie eine Chance darauf, die Gemeinschaft wiederherzustellen, das gesellschaftliche Kapital aufzubauen, Änderungen in die Wege zu leiten und die lokale Identität zu bewahren.

Schlüsselwörter: kleine Schule, Dorf, Verein zur Dorfentwicklung, lokale Gemeinschaften